

Leenmannen en -vrouwen van de gerechtsheerlijkheid Laag-Nieuwkoop, 1392 - 1727

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

Laat in de 10de eeuw kwamen de ontginningen van de veenwildernissen tussen Vecht en Oude Rijn op gang. In een aantal achtereenvolgende fasen werd een aanzienlijk gebied in cultuur gebracht, en ontstond een verscheidenheid aan nieuwe bestuurlijke eenheden.¹

Ten westen van de Vecht werden bij Breukelen eerst het Otterspoorbroek en Oud Aa, en bij Maarssen het Maarssenbroek ontgonnen. Vervolgens kwamen ten westen van Otterspoorbroek de ontginningen Kortrijk, Vijfhoeven en Gieltjesdorp tot stand. In de derde fase ontstond Portengen-Zuideinde, in de vierde Kockengen.

De ontginningen Laag-Nieuwkoop, de Haar en de Lage Haar

Tijdens de uitvoering van de derde fase kregen de ontginners die met de Vechtstreek als eerste uitgangsbasis van oost naar west werkten collega's in zicht die van zuid naar noord groeven en de Oude Rijn als basis hadden.¹ Zij kwamen niet verder dan twee fasen.

Ten zuidwesten van het Maarssenbroek ontstond Themaat. Ten zuidwesten daarvan lag het gebied van De Haar, dat twee gerechtsheerlijkheden zou worden, die beide een oorsprong hadden als eerste-fase Oude-Rijnontginningen en evenals Themaat in het zuiden grensden aan de oude riviergronden van het gerecht Vleuten. De oostelijkste van deze twee was het gerecht De Haar waarin het gelijknamige kasteel werd gebouwd,² de westelijkste het gerecht Lage Haar (lange tijd ook bekend als het Loefsgerecht van Ruwiel).

Het gebied van Laag-Nieuwkoop was de Oude-Rijnontginning van fase twee die het verst naar het noorden kwam. Hoewel het oorspronkelijke Laag-Nieuwkoop bestond uit een bijna vierkant gebied, was het totale patroon van de ontginningen die in deze omgeving vanuit de oeverwallen van de Oude Rijn werden uitgevoerd over het algemeen minder strak van lijn dan dat van de Vechtontginningen. Dat duidt er op dat ze als restontginningen werden uitgevoerd toen de aangrenzende ontginningen vanuit de Vecht al min of meer waren gerealiseerd.³ De werkers vanuit de Oude Rijn hadden bijgevolg rekening te houden met vastliggende buitengrenzen. Dat houdt in dat Laag-Nieuwkoop jonger moet zijn dan het belendende Portengen-Zuideinde, en in oorsprong 12de-eeuws is. Het wat oudere De Haar dateert misschien nog uit de 11de eeuw.⁴ Het ongeveer 270 morgen grote Laag-Nieuwkoop,⁵ waarin weg en wetering inbegrepen zullen zijn geweest, zal aanvankelijk plaats geboden hebben aan waarschijnlijk 16 boerderijen met elk ongeveer 16 morgen (ca. 13,5 hectare) land.

Deze Middeleeuwse ontstaansgeschiedenis legde de hoofdlijnen in de structuur van het gebied voor verscheidene honderden jaren vast.

In de oorlog van 1672 - 1673 trachtte een monsterverbond, gesmeed door de koningen van Frankrijk en Engeland en de bisschoppen-keurvorsten van Munster en Keulen, tevergeefs de eigenwijze Republiek der Zeven Provinciën van de kaart te vegen. Het Franse leger van Lodewijk XIV richtte toen in onze omgeving veel schade aan, ook in en rond De Haar. Na die oorlog verviel het gehavende kasteel De Haar meer en meer tot een pittoreske ruïne, die menig schilder en tekenaar inspireerde. Pas in 1892 werd onder leiding van bouwmeester Dr P.J.H. Cuypers met de herbouw van kasteel De Haar begonnen. Deze Cuypers was niet alleen de laatste Middeleeuwer van Nederland maar ook de eerste projektontwikkelaar; hij was de mening toegedaan dat alle elementen van een bouwwerk door één hand dienen te worden ontworpen ter wille van een goede samenhang van het totaal.

Na de Franse tijd (1795 - 1813) kwamen de twee oude gerechtsheerlijkheden onder twee verschillende gemeenten te vallen: De Haar samen met Themaat onder de gemeente Haarzuilens en de Lage Haar (evenals Gieltjesdorp, Vijfhoeven en Zuideinde van Portengen) onder de gemeente Laag-Nieuwkoop.⁶ Toen Laag-Nieuwkoop in 1942 aan de vergrote gemeente Kockengen werd toegevoegd, werd ook de Lage Haar deel van die gemeente. Het bescheiden Haarzuilens deelde van 1852 tot 1953 één burgemeester met de gemeente Vleuten. Bij de jaarwisseling 1953/1954 hield Haarzuilens op als afzonderlijke gemeente te bestaan en werd het deel van de nieuwe gemeente Vleuten-De Meern. Per 1 januari 1964 werd - ingevolge de wet van 20 november 1963 tot gemeentelijke herindeling van de Vechtstreek en wijziging van de grenzen van enkele nabij deze streek gelegen gemeenten - het grootste deel van het vroegere Loefsgerecht van de gemeente Kockengen losgemaakt en eveneens bij Vleuten-De Meern gevoegd.

Oudste gerechtsheren van Laag-Nieuwkoop onbekend

Wie in de begintijd zeggenschap hadden over de gerechtsheerlijkheid Laag-Nieuwkoop heb ik tot dusver niet kunnen achterhalen. Vermoedelijk zal zij aanvankelijk een eigen gerechtsheer hebben gehad. Maar die betrekkelijke zelfstandigheid raakte zij al vrij snel kwijt.

Ergens gedurende de eerste anderhalve eeuw van haar bestaan moet de gerechtsheerlijkheid Laag-Nieuwkoop in handen zijn gekomen van de heer Van Goye, die zetelde op het Huis Ten Goye.⁷ Dat lag in het dorp dat we thans kennen als 't Goy (tussen Houten en Wijk bij Duurstede). Niet direct naast de deur dus! Deze heer gaf vervolgens gerecht, tijns en tiende als leengoed uit aan leden van bevriende families.

In 1316 had het geslacht Van Goye in elk geval voet aan de grond in Laag-Nieuwkoop. In dat jaar trad Loef van Ruwel als getuige op ten behoeve van Gijsbert (Gijsbrecht) Uten Goye.⁸

Aanvankelijk was de heer Van Goye een zelfstandig edelman, die zijn Huis Ten Goye in vrij bezit had. Graaf Willem III van Holland maakte daar een eind aan. Die dwong Ghisebrecht (Gijsbrecht) Uten Goye bij oorkonde van 29 maart 1333 zijn Huis Ten Goye "mitten voirburghe ende metten hofstede daer 't op staet ten uteren cante toe van der uterste cinghelen" aan de graaf op te dragen en het van hem in leen terug te ontvangen, echter op voorwaarde dat het voor de graaf altijd een "open Huus wesen sal", dat wil zeggen dat de graaf er te allen tijde als hij dat nodig vond troepen kon legeren en het huis in zijn oorlogsvoeringen kon gebruiken. Zoals bij het afstand doen van allodiaal goed wettelijk vereist was, moest de opdracht van het Huis Ten Goye aan de graaf vervolgens nogmaals geschieden "bi rade van maghen en vrunden" van Gijsbrecht - dus met goedkeuring van zijn verwanten en vrienden. Reeds 6 dagen later, bij oorkonde van 4 april 1333, vond dat plaats.⁹

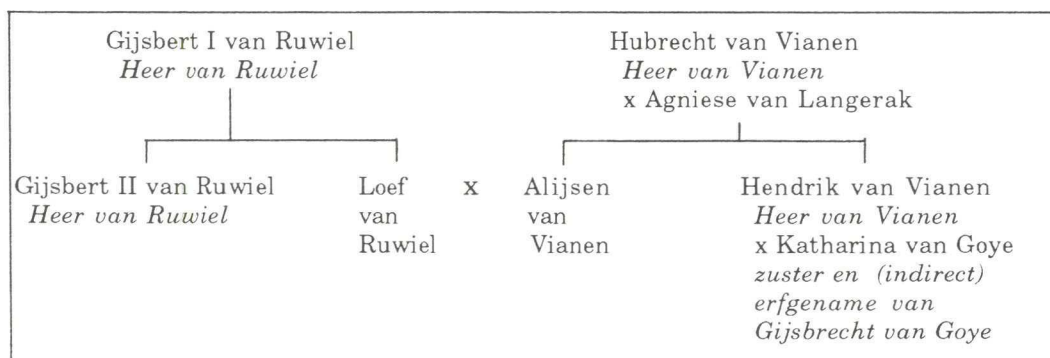
Van Leenhof van Goye naar Leenhof van Vianen

In het begin van de 14de eeuw trouwde ridder Hendrik (Henrick) van Vianen (ca. 1285 - 1352), Heer van Vianen, zoon van Hubrecht van Vianen en Agniese van Langerak (Langheraecke), met Katharina van Goye (Katerine Uten Goye). Deze Katharina was de tante en erfgename van een jong overleden kind Van Goye, waarvan de voornaam niet bekend is, dat in rechte lijn afstamde van de heren Van Goye. Zij beiden waren de laatste dragers van de adellijke geslachtsnaam Van Goye.¹⁰

Toen op 4 april 1333 de familie en vrienden van Gijsbrecht Uten Goye er mee instemden dat Ten Goye een leen van de graaf van Holland werd, was daarbij ook ridder Zweder van Vianen aanwezig, een broer van Gijsbrechts zwager Hendrik van Vianen. Andere aanwezigen waren ridder Dieric (Diederik) van Lienden, Hubrecht de Scencke van Culenburch en zijn broer Jan van Culenburch (beiden neven van moederszijde) en Gheryt (Gerard, Gerrit) van den Vliet (een zwager).⁹ Een klein gezelschapje dus maar.

Door de doelbewust op bezitsuitbreiding gerichte huwelijkspolitiek van de heren Van Vianen kwam na het overlijden van Katharina van Goye het Leenhof van Goye in het bezit van het Leenhof van de heren Van Vianen.¹¹

De hiervoor al genoemde Loef van Ruwiel was getrouwd met Alijsen,⁸ dochter van Hubrecht van Vianen en Agniese van Langerak. Gijsbert Uten Goye en Hendrik van Vianen waren dus zwagers en Katharina Uten Goye een schoonzuster van Loef. Dat werpt licht op de belening van Loef van Ruwiel met het gerecht de Lage Haar (zie ook Afbeelding 1).

Afb. 1. Huwelijksverbintenissen die de basis legden voor het in de eerste helft van de 14de eeuw als zodanig gevormde Loefsgerecht van Ruwiel, een gerechtsheerlijkheid die van het Leenhof van Goye overerfde naar het Leenhof van Vianen. Onduidelijk is of dat gebied ook daarvoor al een afzonderlijke bestuurseenheid was.

De oude lenen van Goye

Uit het archief van dit Viaanse leenhof¹² kunnen we een goed beeld krijgen van de ooit zeer uitgebreide bezittingen van het Leenhof van Goye. Het is een lange lijst, maar de stukken in kleine letter kunt u desnoods overslaan.

Centraal stonden uiteraard de bezittingen in 't Goy,¹¹ te weten: (1) het Huis Ten Goye met gerecht, heerlijkheid en verder toebehoren, dat de leenheer houdt van Holland; (2) de hofstede¹³ Oostrum met 12 morgen¹⁴ land; (3) een hofstede genaamd de Berg; (4) een hofstede in 't Goy, groot 4 (later 7) hont; (5) een hofstede genaamd de Geer; (6) een samengesteld bezit in 't Goy en omgeving, te zamen omvattend 22 morgen land en de halve tiende in 't Waal en in leen uitgegeven aan zeven verschillende leenmannen; (7) een bouwing in 't Goy in het overeind, genaamd op de Vijfhoeven, groot 28 morgen binnen- en buitendijks, en nog vier andere bebouwingen en stukken land, te zamen 49 morgen; (8) 7 morgen land naast de hofstede van de leenman over de Meer en 14¹/₂ morgen achter de hofstede op de Eng; (9) 2¹/₂ morgen land op Genekensdam, 2 morgen over de Oosterlaak, 4 hont bij de Loeriker brug en 3 morgen aan beide zijden van de straat nabij Wickenborg; (10) 4 morgen land op Vriemerveld en 2¹/₂ morgen boven Genekensdam; (11) 6 morgen land in 't Goy; (12) drie stukken land in 't Goy, te zamen 9¹/₂ morgen groot; (13) 4 morgen land in 't Goy; (14) 4 morgen land in 't Goy bij de papenprove; (15) 3 morgen land in 't Goy in Oostrum; (16) 2 morgen land in 't Goy; (17) 10 hont land in 't Goy over de Oosterlaak bij des Weldigen hofstede; (18) 5 hont op Middelveld in 't Goy; (19) 2 hont land in 't Goy; (20) twee akkers in 't Goy op de Eng, genaamd Acht akker; (21) 6 morgen land aan de oostzijde van de hofstede te Overdamme; (22) 4¹/₂ morgen land in het gerecht van 't Goy in Loerik; (23) 3 morgen land in Loerik in het gerecht van de leenheer in 't Goy.

Aangezien wij ons primair richten op de geschiedschrijving van de gemeente Breukelen, zijn voor ons vooral van belang: (24) gerecht, tijns en tiende van Laag-Nieuwkoop in de parochie Kockengen; en (25) 3¹/₂ morgen land in Laag-Nieuwkoop. Bovendien: (26) 56 morgen land met tien hofsteden, gelegen ten zuiden van De Haar (in leen aan Loef van Ruwiel); en (27) een halve hoeve land met tiende en toebehoren op de Lage Haar.

Niet alleen de Lage Haar (Loefsgerecht van Ruwiel), maar ook de aanpalende gerechtsheerlijkheid De Haar met het kasteel en de daaraan verbonden rechten was in handen gekomen van het Huis Ten Goye en vervolgens van dat van Vianen: (28) het Huis Ter Haar met vrijthof, gerecht, tijns, tienden en verder toebehoren, 9 hoeven land op Haarveld, en 2 hoeven land op Haarveld waar het Huis Ter Haar op staat; (29) 6 morgen land op Hoog

Haarveld in De Haar, een hoeve op Hoog Haarveld, alsmede een halve hoeve op Haarveld nabij het vrijthof, 7 morgen land op Haarveld, alles met gerecht, tijns en tiende; (30) 4 hont land; de tiende van de helft van een halve hoeve behorend aan Dirk Bokelsz van de Mye; de tiende van 8 hont in de Roeyhoeve op Haarveld.

Verder vielen onder de lenen van Goye: (31) de helft van de tiende van Honswijk; (32) een hofstede, groot 1 hont, in Honswijk; (33) een viertel land in Honswijk; (34) 3 morgen land in Honswijk, aan de Lek; (35) 2 morgen 2 hont land in Honswijk, aan het Boterdiep; (36) 2 morgen land in Honswijk; (37) 1½ morgen land in Honswijk, aan de Honswijker wetering; (38) een akker land buitendijks in Bloemenstein in het kerspel Honswijk; (39) 1 morgen land in Wellingwijkerveld in Honswijk; (40) 1 morgen land in Wellingwijk; (41) 4 morgen land in Amerongen op de Hoeven, aan de Ameronger wetering; (42) 7 hont land in Dwarsdijk; (43) een hofstede genaamd Tielland, in Houten, en 1 morgen land daarnaast; (44) 18 morgen land in Houten, aan de wetering tussen Houten en Schalkwijk; (45) 3 morgen land in Houten; (46) 11 hont land tussen De Geer en Houten; (47) 8 hont land tussen de Houterweg en de dwarsweg, Houten; (48) 2½ morgen land op Delf in Houten en 1 morgen aan het eind van de Lange voort; (49) 2½ morgen land op Delf aan de Attevelder kade; (50) de huizing en hofstede te Hardenbroek (in Langbroek) die de leenheer houdt van Gelre, met 4 morgen land; (51) de tiende op Leemkolk bij Hardenbroek (later vermeerderd met een visserij en zwanerij in de Kromme Rijn); (52) een akker in Nederlangbroek in de dertighoeven Goywaarts met het stenen huis Domenstein; (53) 4 morgen land in de dertighoeven; (54) 2 morgen land in Langbroek; (55) 5 morgen land (later met hofstede) in Odijk; (56) 2 morgen land in Odijk; (57) een derde van twee viertels veen en veld in Oostveen aan de Bisschopswetering; (58) een veen op Ridderveen, strekkende van de Vuursche tot De Bilt; (59) gerecht en tijns van de 20 hoeven in Raven en de halve tiende daarvan ten oosten van de Rijn; (60) de tiende in Raven; (61) de tienden van 9 hoeven in Nederraven ten westen van de Rijn bij Utrecht; (62) een waard, genaamd Gravenwaard, in Redichem met visserij en toebehoren; (63) de hofstede Markenburg, Schalkwijk, met 24 morgen land waar de burcht op placht te staan; (64) een hoeve land in Schalkwijk; (65) een halve hoeve land in Schalkwijk; (66) nog een halve hoeve land in Schalkwijk; (67) nog een halve hoeve land in Schalkwijk; (68) 8 morgen land (een halve hoeve) in Schalkwijk; (69) een viertel (4 morgen) land in Kanebroek, Schalkwijk; (70) 3 morgen land in Kanebroek, strekkende van de Honswijker wetering naar Schalkwijk; (71) 2 morgen land strekkende van de Honswijker wetering naar Schalkwijk; (72) de helft van een viertel, geheel 3 morgen groot, in Schalkwijk naar 't Goy.

Tot de opmerkelijke rechten welke deel uitmaakten van de goederen van het Huis Het Goye behoorden: (73) de begeving van de kapel van Bloemenstein in het kerspel Honswijk; (74) het hanekoorn in het kerspel Houten, in 1392 zijnde Gijsbert Scive voor 15 mud haver uit zijn erf te Houten, de nonnen van Oudwijk voor 14 mud min 1 schepel haver uit Abbenhoeve, de vrouw van Hubert van Wulven voor 10 mud min 1 schepel haver uit haar erf aldaar, Willem Hubertsz voor 6½ mud haver uit zijn erf, Herman van Wulven voor 3 mud en 1 schepel uit zijn erf, Herman Wy voor 3 mud haver uit zijn erf, Simon Pontiaansz te Oud-Wulven voor 3 mud en 1 schepel haver uit zijn erf, Gerard van Voorn voor 2 mud haver uit zijn erf, Egbert Hermansz voor 2 mud haver uit zijn erf, Filips Ernstsz voor 2 mud haver uit zijn erf, Willem Mengelaar voor 1 mud haver uit zijn erf, Johan die Witte voor 1 mud uit zijn erf, Johan Quint voor 6 schepel uit zijn erf en Herman van Kamp voor 10 mud uit zijn erf aldaar.

Gezien tegen de achtergrond van zo'n omvangrijk bezit zal de hoge leenheer op Ten Goye, en zeker die op het Huis Vianen (waaraan bovendien nog diverse andere grote complexen bezittingen ten deel waren gevallen¹⁵), weinig meer zorg aan Laag-Nieuwkoop hebben besteed dan de nodige administratieve aandacht. Het enige dat telde, was dat het wat geld opbracht.

Gerechtsheeren van Laag-Nieuwkoop van 1392 tot 1550

Vanaf 1392 is bekend aan wie het gerecht, de tijns en de tienden van Laag-Nieuwkoop door het Leenhof van Vianen in leen werden uitgegeven.¹⁶

De begunstigde had de status van gerechtsheer (in Holland ambachtsheer genoemd). Hij was verantwoordelijk voor de lagere rechtspraak, regelgeving en bestuur en mocht aanspraak maken op diverse inkomsten uit het gerechtsgebied en op andere rechten, zoals het visrecht in de binnen het ge-

recht gelegen wateren, het recht van zwaandrift enz.

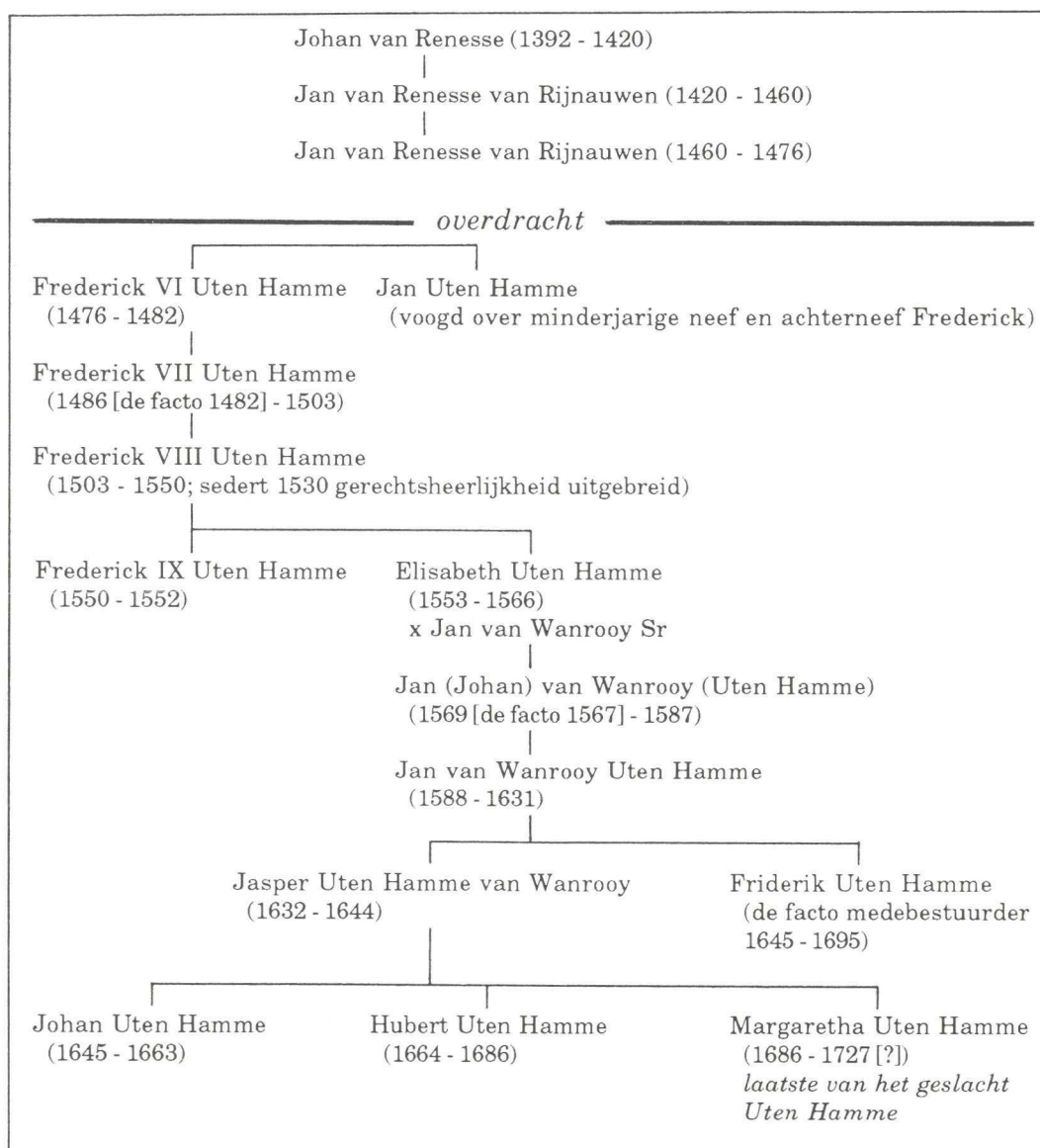
De navolgende beleningen zijn in de Viaanse archieven terug te vinden (zie ook Afbeelding 2):

18 augustus 1392: Heer Johan van Renesse kreeg Laag-Nieuwkoop in leen, met de "ledige hand" (dus zonder dat hij daarvoor aan zijn leenheer Hendrik van Vianen jaarlijks een vergoeding hoefde te betalen).¹⁶

De volgende beleningen werden uitgegeven door personen uit het geslacht Van Brederode, als uitvloeisel van het huwelijk van erfdochter Johanna van Vianen met Walraven van Brederode.

16 april 1420: ridder Jan van Renesse van Rijnauwen werd met Laag-Nieuwkoop beleend, op dezelfde wijze als zijn vader.¹⁷

4 maart 1460: Jan van Renesse van Rijnauwen, neef van de leenheer, kreeg de Laag-Nieuwkoopse goederen van Vianen in leen.¹⁸

Afb. 2. Gerechtsheren en gerechtsvrouwen van Laag-Nieuwkoop tussen 1392 en 1727 en hun onderlinge verwantschap (situatie 1687 - 1727 onzeker).

27 april 1476: Laag-Nieuwkoop werd in leen gegeven aan Frederick VI Uten Hamme, neef van de leenheer en bewoner van kasteel Den Ham,¹⁹ bij overdracht door ridder Jan van Renesse van Rijnauen. Het geslacht Uten Hamme leverde toen al geruime tijd de gerechtsheren van Portengen-Zuideinde, dat leengoed was van de bisschop van Utrecht.²⁰

Frederick VI Uten Hamme, die getrouwd was met Margriete van Drakenborch, werd in 1469 door de graaf van Holland met het verdedigbare huis Den Ham beleend, als opvolger van zijn in 1468 in ballingschap overleden vader Frederick V.²¹ Laatstgenoemde had in een conflict met het Utrechtse Kapittel van Oudmunster aan het kortste eind getrokken. Aan een conflict met het Kapittel van St. Jan kwam ruim 10 jaar later, onder zijn zoon, een eind.²² Frederick VI bracht het tot Maarschalk van het Nedersticht. In zijn tijd woedde in het Sticht een burgeroorlog, die voortvloeide uit een aantal geschillen tussen de Utrechters en bisschop David van Bourgondië, welke tweedracht in 1481 - 1483 op zijn hevigst was. Frederick Uten Hamme schaarde zich krachtig aan de zijde van de bisschop, terwijl de meeste andere edelen in deze strijd voor de Utrechters kozen. In 1479 werd hij in Utrecht krijgsgevangen gemaakt, waarna hij onder ede beloofde niets te zullen doen wat de stad zou schaden. Hij bleef daarna echter toch de bisschop steunen, wat in 1481 leidde tot een beleg en verwoesting van Den Ham. Frederick werd later in Breukelen gevangen genomen en naar Utrecht afgevoerd, waar hij op 16 april 1482 "mit den sweerde" ter dood werd gebracht. Na zijn dood nam hetzij zijn weduwe, hetzij zijn broer Jan vermoedelijk enige tijd de zaken waar, zonder dat zij officieel met Den Ham en Laag-Nieuwkoop waren beleend. Pas in 1484 werd Fredericks nog minderjarige zoon en erfgenaam Frederick VII onder voogdij van zijn oom Jan Uten Hamme door de graaf van Holland met Den Ham beleend. Met vereende krachten hebben de Uten Hammes het kasteel weer opgebouwd.²³

14 maart 1486: Jan Uten Hamme nam de Viaanse leenbrief inzake Laag-Nieuwkoop in ontvangst namens Frederick VII Uten Hamme, zijn neef.²⁴ De reden waarom de belening met Laag-Nieuwkoop nog weer zo'n twee jaar langer op zich liet wachten, is mij tot dusver onduidelijk.

6 mei 1503: Jan Uten Hamme haalde opnieuw een leenbrief op bij het Leenhof van Vianen, ditmaal namens de volgende Frederick Uten Hamme, zijn (achter)neef, "bij dode" (= wegens het overlijden) van Frederick, diens vader.²⁵ Deze Frederick VIII Uten Hamme was blijkbaar, net als zijn vader destijds, bij zijn aantreden als gerechtsheer van Laag-Nieuwkoop nog minderjarig. Later trouwde hij met Gerarda van Zuylen van Zevender. Zij kregen zes dochters en één zoon, die evenals zijn vader, grootvader en overgrootvader Frederick heette. Op de oudste van de dochters, Elisabeth, kom ik later nog terug. Vier volgende dochters (Margriet, Philippota, Catharina en Mechteld) werden non; de jongste (Anna) komt niet op enige kloosterlijst voor, maar ik heb evenmin aanwijzingen gevonden dat ze ooit getrouwd is.

Gerechtsheren van Portengen-Zuideinde

Hier onderbreek ik het geschiedenisverhaal over Laag-Nieuwkoop even, om beknopt in te gaan op het bestuur van het Zuideinde van Portengen. We kwamen daar immers ook Uten Hammes tegen.

De oudste mij bekende vermelding van een telg uit het geslacht Uten Hamme in relatie tot Portengen is uit 1375. In dat jaar zegelde ridder Peter Utenham, Heer van Den Ham en Bertingen (= Portengen) samen met Otto van Arkel en zijn broer Frederik Utenham een akkoord met bisschop Arent van Utrecht.²¹ Deze Peter Uten Hamme werd pas op 2 februari 1380 door hertog Albrecht van Beieren beleend met het "Huis Den Ham en 7 morgen land daar het Huis op staat in 't Ambacht van Vleuten".²¹ Dit maakt het heel waarschijnlijk dat Peter Uten Hamme zijn titel Heer van Portengen ontleende aan zijn vader, Frederick I Uten Hamme, die in 1325 als leenman van de graaf van Holland Heer van Den Ham werd.

Deze Frederick is de oudste Uten Hamme die genoemd wordt in het Huisarchief Den

Ham. Zijn naam staat in een charter uit 1367, maar dat document vermeldt verder niets over zijn familie en bezittingen.²⁶

Tussen vader Frederick en zoon Peter was ook Frederick II Fredericksz Uten Hamme, oudere broer van Peter, nog Heer van Den Ham.

Op 29 november (St. Andriesavond) 1392 werd Frederick III Uten Hamme, die toen nog minderjarig was, met Den Ham beleend, bij dode van Peter Uyten Ham, zijn vader.²¹ Op 17 juli 1394 werd deze Frederick genoemd als zijnde meerderjarig. We zagen reeds dat hij op 12 mei 1394 door de bisschop van Utrecht beleend werd met gerecht, tijns en tienden van vijftien hoeven in het Zuideinde van Portengen.²⁰

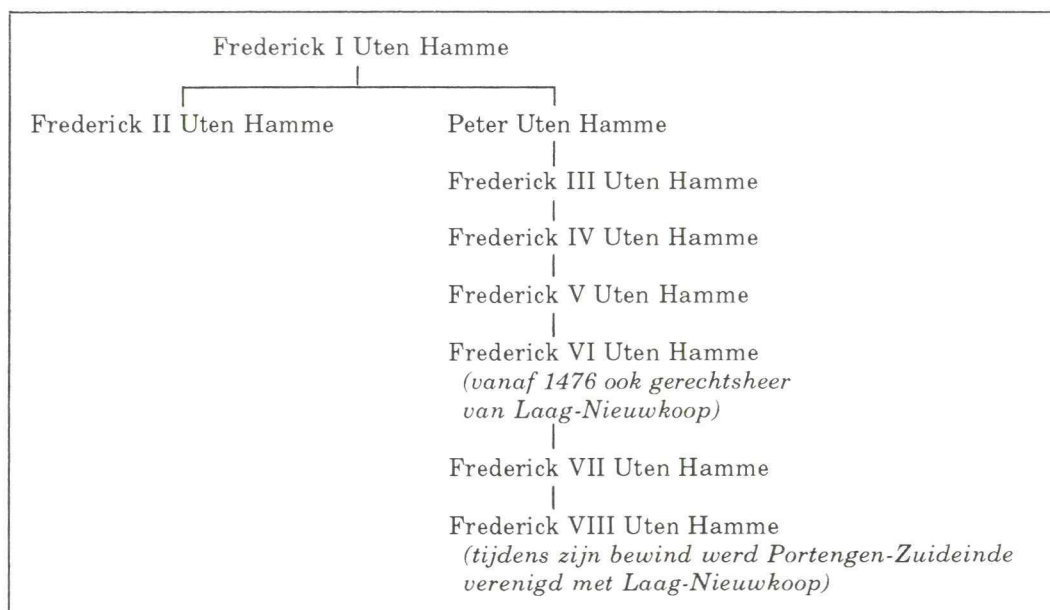
Tegen het eind van de 14de eeuw trouwde Frederick III met Machteld (of Mechteld) van Brakel.²⁷ Uit dat huwelijk zijn drie zonen en een dochter bekend, welke laatste, Geertruid Utenham, trouwde met Gijsbrecht (Gijsbert) van Nijenrode, Heer van Velsen en Den Poel (de oude vronhoeve van Breukelen). Later was Frederick III Uten Hamme vermoedelijk getrouwd met Hadewich van Zuylen.²⁸

Frederick III voegde kort na 1400 aan het Huis Den Ham een ongewoon hoge woontoren toe (zeven verdiepingen hoog in plaats van de gebruikelijke vier), symbool van welstand en macht. Het grondplan van Loevestein diende hem voor deze toren vermoedelijk tot voorbeeld; via Machteld van Brakel (die verscheidene bezittingen had in Woudrichem en omgeving) was Frederik bekend met het gebied waarin Loevestein is gelegen.²⁹

Op 3 juli (St. Thomas Aposteldag) 1420 werd Frederick IV Utenham, oudste zoon van Frederick Utenham en Machteld van Brakel, door hertog Jan van Beieren beleend met de goederen die hij "van de grafelijkheid houdende was". Op 5 november 1437 bevestigde hertog Filips de Goede van Bourgondië de belening met het Huis Den Ham.

In 1422 bezegelde Frederick Utenham, Heer van Den Ham en Bertingen, als vertegenwoordiger van Holland de vrede met Utrecht. In 1436 en 1437 zegelde hij als lid van de ridderschap van Utrecht.²¹

Op 13 april 1442 werd Frederick V Utenham Heer van Den Ham en Bertingen, bij transport door zijn vader.²¹ Hij was de vader van de Frederick Uten Hamme die in 1476 beleend werd met Laag-Nieuwkoop.

Afb. 3. De bijna eentonige lijst van gerechtsheren van het Zuideinde van Portengen van ca. 1325 tot 1530. Voor een verdere detaillering is nog nader onderzoek nodig.

Vanaf het laatstgenoemde jaar hadden het Zuideinde van Portengen en Laag-Nieuwkoop dezelfde gerechtsheer.

De leenregisters van het Huis Den Ham (in leen ondergebracht in het Rijksarchief te Utrecht) noemen geen grondbezit van Den Ham in het gebied van Portengen-Zuideinde. Men had daar dus blijkbaar alleen bestuurlijke rechten.

Daarentegen had Den Ham, in elk geval in later jaren, wel diverse eigen bezittingen buiten het Zuideinde van Portengen en Laag-Nieuwkoop.³⁰

Bestuurlijke reorganisatie

In 1530 vond zowel een samenvoeging van gerechtsheerlijkheden plaats als een wijziging in de bestuursvorm: "Aan die van 't Zuideinde van Portengen, Nykoop, Vijfhoeven en een huis in Gerverskop, heeft Keizer Karel [V], in den jaare 1530, tot één Gerecht en Vierschaar vereenigd zynde, in plaatse van het Buurregt, vergund het Schepenregt te gebruiken, zo dat er regt gedaan werdt bij eenen Schout, en vyf Schepenen, jaarlyks te vernieuwen", via benoemingen door de gerechtsheer.⁵ De eerste die als zodanig schepenen in het gereorganiseerde gerecht Laag-Nieuwkoop kon aanstellen, Frederick VIII Uten Hamme, overleed in 1550.³¹

Het onderscheid tussen burendrecht en schepenrecht is al eerder in dit tijdschrift aan de orde geweest.³²

Het grondgebied van de bij de herindeling in 1530 ontstane vergrote gerechtsheerlijkheid Laag-Nieuwkoop valt tegenwoordig voor het overgrote deel onder de gemeente Breukelen. Het kasteel van waaruit het werd bestuurd staat echter in Vleuten en valt dus als zodanig buiten het studiegebied van de Historische Kring Breukelen. In 1536 werd dat kasteel Den Ham door de Staten van Utrecht als ridderhofstad erkend.

Ook het uitgebreide, geheel agrarische gerecht Laag-Nieuwkoop kon geen aanspraak maken op een eigen korenmolen.

Sedert de Late Middeleeuwen had men voor het oprichten van een molen toestemming nodig van de landsheer (tot 1528 de bisschop, daarna de keizer). De wind was namelijk niet overal gratis, maar moest gepacht worden tegen een jaarlijkse betaling, het zogeheten windgeld. Veelal bezaten bepaalde gerechtsheren het windrecht als onderdeel van hun heerlijke rechten. Nauw verweven met het windrecht was het ban- of molenrecht. Dat hield in dat de bewoners van een gerechtsheerlijkheid verplicht waren hun graan door een daartoe aangewezen molen te laten malen. De mensen in Laag-Nieuwkoop, Zuideinde van Portengen, Gieltjesdorp, Themaat, Kockengen, Kockengen-Lokhorstgerecht, Spengen, Gerverskop, Breudijk zijnde Moersbergsgerecht, en de heerlijkheid De Haar moesten laten malen door de molen van De Haar. Pas tijdens de Bataafse Republiek is bij de Staatsregeling van 1798 het windregaal vervallen verklaard.³³

Gerechtsheren en -vrouwen van Laag-Nieuwkoop van 1550 tot ca. 1700

Kijken we vervolgens naar de opvolgers van Frederik VIII Uten Hamme als gerechtsheer van de verenigde heerlijkheid Laag-Nieuwkoop, Zuideinde van Portengen en Vijfhoeven, kortweg Laag-Nieuwkoop genoemd.

25 augustus 1550: Frederick IX Uten Hamme Jr kreeg Laag-Nieuwkoop in leen, bij dode van Frederick, zijn vader.³⁴

Frederick IX is nog geen twee jaar gerechtsheer van Laag-Nieuwkoop geweest. Hij overleed in 1552 en had toen blijkbaar geen nakomelingen, want op 26 juni 1552 werden de nagelaten goederen van zijn vader Frederick Utenham en zijn moeder Gerarda bij onderhandse akte herverdeeld tussen zijn zusters Elisabeth en Anna. Een maand later, op 26 juli 1552, beschikte keizer Karel V dat Elisabeth zelf vrij over de overdracht van de haar toegevallen goederen kon beslissen: "Kaerle by der gracien gods Roomsche Keyser, Coninck van Germanien etc. verklaart dat hij Elisabeth Fredericxdr. Vuyten Ham het vergunt heeft om in haar testament vrijelijk te mogen beschikken over haar erfenen zoals die gelegen zijn in Holland, Gelre en Utrecht".³⁵

21 februari 1553: Jan van Wanrooy Jr aanvaardde de leenbrief aangaande Laag-Nieuwkoop namens zijn moeder Elisabeth Uten Hamme, weduwe van Jan van Wanrooy Sr, bij dode van Frederick, haar broer.³⁶

Deze belening aan Elisabeth Uten Hamme (die om juridische redenen een man namens haar moest laten optreden) kwam laat, veel meer dan een half jaar na het overlijden van haar broer, tot stand. Dat had mogelijk te maken, evenals de hierboven genoemde speciale beschikking van keizer Karel V, met de levensgeschiedenis van Elisabeth. Haar echtgenoot, Jan van Wanrooy (ook wel gespeld Wanrode) was niet van adel, maar "haers vaders snijders ofte wiltschut" (voorsnijder of boswachter). Hij schaakte de dochter van zijn heer, nam haar mee "te lande vuyt" (dus naar het "buitenland", naar de begrippen van die tijd, toen elk gewest in wezen een apart land was), en trouwde daar met haar, vermoedelijk in 1522. In 1523 werd hun eerste kind geboren, Jan van Wanrooy Jr. Jan van Wanrooy Sr overleed in 1531.³¹ Na het overlijden van vader Frederick (1550) en broer Frederick (1552) werd Elisabeth Uten Hamme pas op 12 mei 1553 officieel met kasteel en heerlijkheid Den Ham beleend,³¹ nog weer bijna drie maanden later dan het tijdstip waarop zij met vertraging Vrouwe van Laag-Nieuwkoop was geworden.

Elisabeth overleed vermoedelijk in 1566. Op 10 februari 1567 werd Jan Uten Hamme beleend met het Huis Den Ham, bij dode van Joncvrouw Elizabeth, zijn moeder.²¹

8 maart 1569: Johan (van Wanrooy) Uten Hamme,³⁷ wonend op het Huis Ham bij Utrecht, werd begunstigd met de Laag-Nieuwkoopse leengoederen, bij dode van Elisabeth Uten Hamme, zijn moeder.³⁸ Hij kreeg deze in leen op gezag van niemand minder dan koning Filips II van Spanje, omdat het huis Vianen met toebehoren van 1567 tot 1576, in het begin van de Tachtigjarige Oorlog, geconfisceerd was. Vandaar mogelijk deze vertraging van ruim 2 jaar in de officiële belening met Laag-Nieuwkoop.

In dat jaar 1569 werd genoteerd dat het Viaanse grondleen Nycoop een gebied van niet meer dan 50 hont land besloeg (= 8¹/₃ morgen), elke hont 15 à 16 schellingen (= 90 à 96 stuivers) aan belastingen opracht, en dat het schoutambt in de gerechtsheerlijkheid voor een klein bedrag werd verhuurd, jaarlijks 38 pond waard.³⁸

Johan (Jan) van Wanrooy Uten Hamme trouwde tweemaal, omstreeks 1550 met Cornelia van Hanegreef en omstreeks 1568 met Margarethe Gerritsdochter. Uit het eerste huwelijk werden drie kinderen geboren, die waarschijnlijk geen van allen de volwassen leeftijd bereikten, althans ze lieten geen nageslacht na. Cornelia is "mortua in puerperio", in de kraam gestorven. Johans tweede vrouw, Margarethe, wordt in twee oude bronnen aangeduid als "een lelicke boerinne"³⁹ en "een slechte boerendochter".⁴⁰ Zij was dus zeker niet van adel, maar moet wel een ontwikkelde vrouw zijn geweest. Blijkbaar zat Johan in 1568 danig verlegen om een degelijke oppas voor huis en kinderen. Uit dit huwelijk zijn ten minste vier kinderen geboren. Johan van Wanrooy overleed op 24 juli 1587.³¹

20 augustus 1588: Jan van Wanrooy Uten Hamme kreeg door het Leenhof van Vianen Laag-Nieuwkoop toebedeeld, bij dode van zijn vader.⁴¹

Deze Jan (ook wel Johan genoemd) was de oudste zoon uit het huwelijk van Johan van Wanrooy Uten Hamme en Margarethe Gerritsdochter. Hij trouwde op 2 februari 1594 met zijn nicht Gerarda van Wanrooy Utenham; vanwege hun bloedverwantschap en haar bezit gebeurde dat "met dispensatie ende toelatinge der leenheeren die veele goederen wederbrachten aan de huise van Den Ham". Uit dit huwelijk werd één zoon geboren, Johan. Gerarda stierf op 9 januari 1595 in het kraambed. Zij werd op 10 januari 1595 "overluid" met de grote klok (Salvator) van de Dom te Utrecht. Op 16 februari 1602 hertrouwde Jan van Wanrooy met Margaretha de Brouxelles, dochter van Gaspar de Brouxelles, Heer van Grand Reng, en Christina Monix, Vrouwe van Gunterstein.⁴² Uit dit huwelijk werden acht kinderen geboren.

Jan van Wanrooy bleef in de tijd van de Kerkelijke Reformatie Rooms-Katholiek en woonde toen met zijn gezin bijna permanent op kasteel Den Ham (in plaats van een deel van de tijd in zijn Utrechtse stadswoning door te brengen). Hij had op Den Ham een geestelijke in huis, zogenaamd alleen om de kinderen te onderwijzen, maar in werkelijkheid ook om zijn onderhorigen en anderen in de omgeving voor de Rooms-Katholieke kerk te behouden. Dat lukte redelijk wel; zelfs twee en een halve eeuw later was nog altijd 65 %

van de bevolking van Laag-Nieuwkoop, Portengen-Zuideinde, Vijfhoeven, Gieltjesdorp en Lage Haar Rooms-Katholiek,⁶ vergeleken met bijvoorbeeld een kleine 40 % in de toenmalige gemeente Breukelen-Nijenrode; in de gemeente Kockengen, waar de overgang naar het protestantisme zo moeizaam verliep,⁴³ was omstreeks 1845 nog maar een kleine 25 % van de bevolking Rooms-Katholiek. In een uitbouw van het Huis Den Ham was na de Reformatie vermoedelijk een Rooms-Katholiek schuilkerkje ingericht.⁴⁴

Jan van Wanrooy overleed in 1631; hij werd overluid te Utrecht op 8 september 1631 en daarbij aangeduid als Heer van De Ham, Leech, Nieuwkoop en Portengen.⁴⁵

26 september 1632: Jasper Uten Hamme van Wanrooy werd gerechtsheer van Laag-Nieuwkoop, bij dode van Jan, zijn vader.⁴⁶ Deze Jasper (of Gaspar), geboren omstreeks 1604, was de oudste volwassen geworden zoon uit het tweede huwelijk van zijn vader. Zijn oudere halfbroer Johan was al in september 1627 overleden.

Jasper trouwde op 3 februari 1638 met Agnes Maria Baltens, die bij de huwelijksafkondiging in 's-Gravenhage woonde, maar stamde uit een Zeeuws geslacht. Uit dit huwelijk zijn drie kinderen bekend: Johan (Jan), Hubert (Huybert) en Margaretha. Jasper overleed in 1644 en werd op 20 augustus van dat jaar in Utrecht overluid als Heer van Den Ham, Nieuwkoop, Portengen, enz.⁴⁷

22 juni 1645: Johan Uten Hamme ontving de leenbrief inzake Laag-Nieuwkoop, bij dode van Jasper, zijn vader.⁴⁸ Johan, geboren in 1639, werd reeds op 7 oktober 1644 officieel beleend met Den Ham. Waarom het daarna nog bijna driekwart jaar duurde voordat Laag-Nieuwkoop volgde, is mij niet bekend. Zijn oom Friderik⁴⁹ (geboren 1614) trad tijdens Johans minderjarigheid op als zijn voogd. Op 20 januari 1663 trouwde Johan met Jonkvrouwe Maria de Cuypere, een huwelijk dat zeer kort duurde, want Johan overleed nog geen week later, op 26 januari 1663.⁵⁰

18 januari 1664: Friderik Uten Hamme haalde bij het Viaanse leenhof de volgende Laag-Nieuwkoopse leenbrief op, welke ditmaal gesteld was op naam van Hubert Uten Hamme, zijn neef, bij dode van Johan, diens broer.⁵¹ Hoewel Hubert (geboren in 1642) toen al meerderjarig was, bemoeide oom Friderik zich vaak met diens zaken. Hubert trouwde tweemaal, eerst met Beatrix van Deurn, die in 1677 overleed, en daarna met Dilliana Ida van Weynestein (ook wel Deliana Cornelia van der Borgh van Weynestein genoemd). Beide huwelijken bleven echter kinderloos.⁵⁰ Hubert was gerechtsheer van Laag-Nieuwkoop tijdens de oorlogshandelingen van het Rampjaar 1672 - 1673. Hij overleed op 5 juni 1686.⁵²

Oom Friderik volgde in de praktijk Hubert Uten Hamme op.⁵³ Uit diverse stukken komt hij naar voren als een goed zakenman en beheerder. Friderik is getrouwd geweest met Christina Elisabeth de Favre, die vermoedelijk geboortig was uit Brussel. Zij stierf te Utrecht op 1 maart 1688. Later in dat jaar verzocht hij belening met de landerijen van zijn overleden vrouw. Zelf had hij ook vele landerijen in bezit, wat vermoedelijk niet alleen veroorzaakt werd doordat hij de laatste overblijvende man van de familie was.

Toen Friderik in 1663 ernstig ziek was en een testament liet opstellen, maakten de vele doorhalingen en inlassen in het tweede deel van de akte duidelijk dat de zieke man zijn verwanten smeekte om de bezittingen bijeen te houden.⁵⁴ Hij herstelde echter van zijn ziekbed en kon die taak nog een kwart eeuw zelf blijven vervullen. Intussen overleden al zijn directe verwanten, op één na.

Bij het overlijden van Friderik Uten Hamme, 81 jaar oud, op 3 augustus 1695 te Utrecht, was zijn omstreeks 1644 geboren nicht Margaretha zijn universele erfgename.⁵⁵ Sedert dat jaar 1695 droeg zij als laatste Wanrooy Uten Hamme de titel Vrouwe van Den Ham.

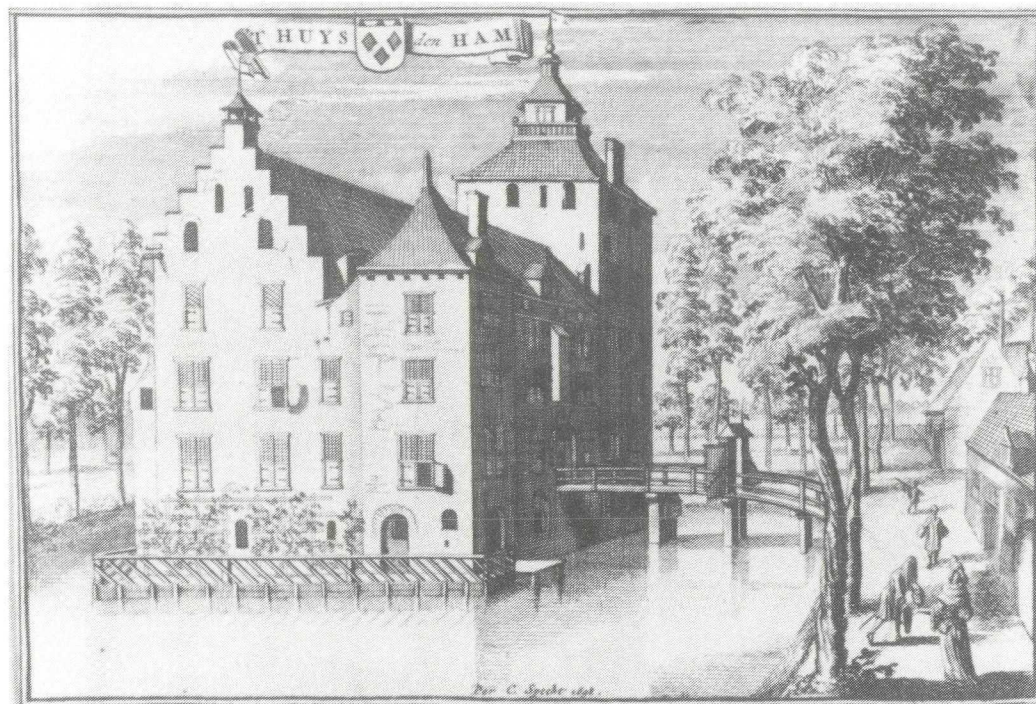
Het is onzeker of zij in die tijd nog op het Huis Den Ham woonde; maar zo niet, wie dan wel? De zakelijke eigendomsrechten op Den Ham had Margaretha inmiddels overgedra-

gen aan twee neven,⁵⁶ maar die zullen daar, gelet op hun verdere bezittingen, vermoedelijk niet gewoond hebben. Dat gold nog meer toen achterlicht Maria Cornelia van der Borch eigenaresse werd; zij zal met haar echtgenoot, de Gelderse edelman Olivier Hacfort tot ter Horst, verblijf gehouden hebben op diens kasteel Ter Horst.

Margaretha overleed in Utrecht, waar ze in haar nadagen aan de Mariaplaats woonde, op 30 augustus 1727. Op die dag kwam definitief een eind aan de eeuwenlange band van het geslacht Uten Hamme met Laag-Nieuwkoop en Portengen-Zuideinde.

In 1728 bleek dat Margaretha Uten Hamme haar achterlicht Maria Cornelia van der Borch, dochter van wijlen Diederik van der Borch, als erfgename van haar resterende bezittingen had aangewezen.

In 1679 stierf het laatste lid van de familie Van Brederode, eigenaar van het gerecht Laag-Nieuwkoop, waarna het Huis Vianen met alles wat daarbij hoorde door erfenis aan het geslacht Van Dohna en vervolgens aan dat van Van Lippe-Detmold kwam. In het jaar 1725 werd Vianen door de Staten van Holland aangekocht.

Afb. 4. Het Huis Den Ham, van waaruit gedurende verscheidene eeuwen Laag-Nieuwkoop en het Zuideinde van Portengen bestuurd werden. Gravure van C. Specht, 1698 (kopie in Collectie Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens).

Leenmannen van een akker in het westen van Laag-Nieuwkoop

In het archief van het Leenhof van Vianen vinden we ook de beleningsgeschiedenis van een stuk land, 3½ morgen groot, in het westen van Laag-Nieuwkoop. Dat was al vóór 1392 in leen uitgegeven aan Egbert Herman Salmsz en - nadat die er afstand van had gedaan - aan Daniel van der Mye Bokelsz.⁵⁷ Als aangrenzend landbezit werd toen opgegeven "boven" (west) het gerecht van de heren van Abcoude (= Gerverskop) en "beneden" (oost) heer Steven van Zuilen.⁵⁸ In latere stukken werd de begrenzing aangeduid

als boven de dijk van Portengen en beneden land in bezit van de heren van het Duitse Huis (Utrecht).

De volgende beleningen werden geregistreerd:

30 juli 1392: Daniel Bokelsz van der Mye (herbevestiging, waarschijnlijk in verband met de opvolging van Gijsbrecht van Vianen door zijn zoon Hendrik II van Vianen).⁵⁹

6 mei 1403: Matthijs van der Mye.⁶⁰

5 augustus 1431: Alfer van der Mye Gerardsz, bij overdracht door Matthijs van der Mye Danielsz.⁶¹

20 november 1450: Dirk Gerard Antonsz.⁶²

21 februari 1460: Steven van Ruitenbergh, natuurlijke zoon van heer Adolf van Ruitenbergh, proost van St. Marie te Utrecht, neef van de leenheer, bij overdracht door Dirk Gerard Antonsz, eventueel na hem te komen op Adolf, zijn natuurlijke broer.⁶³

28 april 1523: Willem, bastaard van Montfoort, namens Lodewijk, zijn zoon, bij dode van Adriana, dochter van Steven van Ruitenbergh, diens moeder.⁶⁴

10 januari 1545: Christoffel van Montfoort Willemsz, bij overdracht door Lodewijk, zijn broer.⁶⁵

4 augustus 1559: Joost Willemsz van Kockengen, bij overdracht door Christoffel van Montfoort.⁶⁶

21 juni 1595: Willem Joostensz te Kockengen, bij dode van Joost Willemsz, zijn vader; met de bepaling dat na hem dit bezit moet komen aan zijn kinderen die hij heeft bij Dirkje Jaspersdr, zijn vrouw, waarbij de oudste zoon de mede-erfgenamen zal moeten uitkopen met f 700,-.⁶⁷

2 december 1620: Jacob Willemsz, bij dode van zijn vader Willem Joostensz.⁶⁸

1 mei 1650: Willem Joost Willemsz, bij dode van zijn oom Jacob Willemsz, te Gieltjesdorp.⁶⁹

31 maart 1655: Adriaan Jansz Schutte te Reeuwijk, bij overdracht door Willem Joostensz te Kronenburg.⁷⁰

Uit de namen van de genoemde leenmannen valt af te leiden dat zij zich de rug niet krom gewerkt zullen hebben met het bewerken van deze akker. Het bezit was voor hen een bron van inkomsten. Uit onderverhuur aan een boer ontvingen ze gemiddeld meer dan zij zelf aan hun leenheer moesten betalen. Zij droegen echter het door de leenheer afgewentelde ondernemersrisico, wanneer de daadwerkelijke gebruiker door misoogst of veesterfte niet tot betalen in staat was.

Noten

- 1 A.A. Mantén, 1986. Gastarbeiders in Breukelen en omgeving in de 10de tot 12de eeuw. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 1, nr. 1, blz. 11 - 20, in het bijzonder blz. 14 en 15.
- 2 Op het eind van de 13de eeuw werd Werneer van der Hare, die gerechtsheer was van Spengen en een deel van Kockengen, ook genoemd als gerechtsheer van dit gerecht De Haar; zie: P.W.A. Immink en A.J. Maris, 1969. Registrum Guidonis. Het zogenaamde register van Guy van Avesnes Vorst-Bisschop van Utrecht (1301 - 1317). Met aansluitende stukken tot 1320. Werken der Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht, Derde Reeks, No. 23. Kemink en Zoon, Utrecht, 319 blz.; daarin lezen we, op blz. 168, in een lijst van dijkplichtige hoeven: "In Spanghen en in Cokanghen in Werneers gherecht van der Hare XIII hoeven. Op die Hare in Werneers gherecht VI¹/₂ hoeve XII morgen. In Tekencoip ins heren gherecht van Amestel XV¹/₂ hoeve. In Kokanghen in Rusken gherecht II¹/₂ hoeve. Item in Cokanghen in haren Jans van Lynscoten gherecht II¹/₂ hoeve. Item in Cokanghen in Roevers gherecht V hoeven VIII morghen."
- 3 O. Wttewaall, 1994. Vleuten - De Meern. Geschiedenis en historische bebouwing. Uitgeverij Kerckebosch, Zeist (in reeks: Monumenten-inventarisatie Provincie Utrecht), 400 blz., in het bijzonder blz. 40.
- 4 Wttewaall, 1994, blz. 69 - 70.
- 5 Anoniem, 1772. Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, Twaalfde deel, Vervolgende de Beschryving van de Provincie van Utrecht. Te Amsterdam, by de Wed. Isaak Tirion, blz. 189.
- 6 A.J. van der Aa, 1844. Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, deel 5. Jaco-

- bus Noordduyn, Gorinchem, blz. 22 en 24. Ook: Van der Aa, 1848, deel 8, blz. 108 - 109.
- 7 Over het geslacht Van Goye zie: P.G.E. Vermast, 1949-1950. De Heeren van Goye. De Nederlandsche Leeuw. Maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde gevestigd te 's-Gravenhage, jaargang 66, nr. 9-10, kolommen 259 - 313, nr. 11, kolommen 330 - 410, nr. 12, kolommen 419 - 435; jaargang 67, nr. 6, kolommen 165 - 177, nr. 7, kolommen 194 - 229, nr. 8-9, kolommen 236 - 251.
 - 8 A.A. Mantén, 1991. Kasteel Ruwiel en het geslacht Van Ruele. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 6, nr. 4, blz. 174 - 187, in het bijzonder blz. 181.
 - 9 Vermast, 1949, kolommen 430 - 431.
 - 10 Vermast, 1949, kolommen 380 - 381.
 - 11 J.C. Kort, 1986. De leenhoven van de heren van Vianen, deel III. Ons Voorgeslacht. Maandblad van de Zuidhollandse Vereniging voor Genealogie, jaargang 41, nr. 357, blz. 48 - 91, in het bijzonder blz. 48.
 - 12 De inventaris van dit archief is gepubliceerd door G.H.C. Breesnee, 1924. Het archief van het leenhof van Vianen. Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven, XLVII, Eerste deel, Algemeene Landsdrukkerij, 's-Gravenhage, blz. 176 - 191.
 - 13 De woorden hoeve, hofstede en hofstede komen in Middeleeuwse documenten in verschillende betekenissen voor. Vaak wordt enkel een stuk grond bedoeld (zie midden op blz. 178: Huis Ten Goye met de "hofstede daer 't op staet"), soms een daarop gevestigde boerderij (zie in de opsomming van de lenen van het voormalige Leenhof van Goye onderaan op blz. 179 bijvoorbeeld de aanduiding "land met hofsteden"), soms ook een combinatie van beide. Oorspronkelijk was een hoeve 16 morgen (ca. 13,5 hectare) groot en een viertel dus een kwart daarvan of 4 morgen; later vervaagden deze begrippen en ging het meermalen om een kleinere oppervlakte.
 - 14 In onze omgeving werd gewoonlijk gemeten met de Rijnlandse morgen (8516 m²); 1 morgen was 6 hont; 1 hont 100 vierkante roeden. Voor kleinere oppervlakten was de hont een populaire maat; men telde dan ook vaak door; een aanduiding als "9 hont land" was niet ongewoon (zoals men ook sprak van een prijs van 25 stuivers).
 - 15 Zie bijvoorbeeld de opsomming van de bezittingen van het eveneens aan de heren Van Vianen gekomen Leenhof van Van Dolre, in: A.A. Mantén, 1994. De vestigingsplaats van Boom en Bosch tussen 1439 en 1663. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 9, nr. 2, blz. 84 - 93, in het bijzonder blz. 84 - 85.
 - 16 Archief van het Leenhof van Vianen (Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage), inv. nr. 6, Register van acten van belening uitgegeven door Hendrik, heer van Vianen en van den Goye en van Ameide, 1391 - 1396; daarin fol. 37.
 - 17 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 9, Register van acten van belening uitgegeven door Reinoud van Brederode, heer van Gennep, Vianen en Ameide, 1420 - 1424; daarin fol. 29.
 - 18 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 10, Register van acten van belening uitgegeven door Reinoud van Brederode, heer van Gennep, Vianen en Ameide, en door Jolante van Lalaing, zijne weduwe, als voogdes over haar zoon Walraven, 1427 - 1477; daarin fol. 89.
 - 19 Het versterkte Huis Den (of Ten) Ham lag ten westen van Utrecht aan de Leidse Rijn, tussen het Huis Te Eng en het Huis Te Harmelen (Lud. Smits, 1727. Schatkamer der Nederlandsse Oudheden. Uitgave Joannes Marshoorn, Haarlem, blz. 127). Van dit kasteel resteert thans nog slechts een uit het begin van de 15de eeuw stammende woontoren. Wanneer Den Ham werd gesticht is onbekend, maar waarschijnlijk heeft het versterkte stenen huis een houten voorganger gehad, die uit de 12de eeuw dateerde (Wttewaall, 1994, blz. 138). De oorspronkelijke verdedigbare houten toren werd vermoedelijk in de 13de eeuw opgevolgd door de vier verdiepingen hoge stenen toren die in Afbeelding 4 op de voorgrond getekend staat (G.J. van Andel en W.J.M. van Andel, 1994. Den Ham en Loevestein, twee kastelen met hetzelfde grondplan. De Woonstede door de Eeuwen heen, nr. 101, 1e kwartaal 1994, blz. 35 - 45). Rond deze karakteristieke toren werd het kasteel vervolgens verder uitgebouwd.
- De oudste vermelding van een lid van de familie De Hamme (later Uten Hamme of Utenham) in verband met Vleuten, ridder Bernardus de Hamme, dateert uit 1259. Aangenomen wordt dat het geslacht Uten Hamme afstamde van de heren Van Woerden. Het familiewapen van de Utenhams is hetzelfde als dat gevoerd door de Van Woerdens met toevoeging van een zogenaamde barensteel, wat wijst op een jongere tak uit dat geslacht. In 1325 droeg de toenmalige kasteelheer Frederick Uten Hamme zijn stenen huis in Vleuten op aan de graaf van Holland om het vervolgens in leen terug te ontvangen. De kasteelheer moest als leenman trouw zweren aan de graaf. De Utrechtse

- bisschop was niet ingenomen met een sterk vijandelijk kasteel zo dicht bij de stad. Hij wist voor elkaar te krijgen dat Frederick II en Peter Uten Hamme hem in 1347 beloofden met het huis Den Ham de bisschop en de stad Utrecht geen kwaad te zullen doen (Wttewaall, 1994, blz. 138 - 139).
- 20 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 10, fol. 147 verso. In A.J. Maris, 1956. Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak, deel 1. De Nederstichtse leenacten (1394 - 1581). Uitgave Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, 's-Gravenhage, staat op blz. 162, onder nr. 189, dat Frederick Uten Hamme in 1394 door de bisschop met gerecht, tijns en tienden van vijftien hoeven in Portengen-Zuideinde en elf hoeven op de "Lage Haer" werd beleend ("Dat gericht, tyns ende tiende van XV hoeven lants gelegen in dat zuytende van Bartengen [= Portengen], item dat gerecht, tyns ende tiende van 11 hoeven lants gelegen op die Lege Haer." 12 Mei 1394: Frederick Uten Ham). Zie hierover ook: H. van Koolbergen, 1977. Gerecht en tijns in Harmelen, Vleuten, Kamerik (behalve Mijzijde) en Kockengen ten westen van de Bijleveld. In P. Henderikx (docent), Ontginningen en Publieke Organisatie in het Gebied aan Weerszijden van de Oude Rijn tussen Utrecht en Zwammerdam. Ongepubliceerd gezamenlijk manuscript van de Doctoraalwerkgroep Middeleeuwse Geschiedenis 1976 - 1977. Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam, blz. 49 - 65, in het bijzonder blz. 58. Dit gegeven duidt er op dat niet het hele gebied van de Lage Haar onder het Leenhof van Vianen viel en laat verder zien dat naast het geslacht Van Renesse ook het geslacht Uten Hamme al betrekkelijk vroeg belangen had in de regio De Haar - Laag-Nieuwkoop.
 - 21 E.B.F.F. Wittert van Hoogland, 1909. Bijdragen tot de Geschiedenis der Utrechtsche Ridderhofsteden en Heerlijkheden. 's-Gravenhage, deel 1, 709 blz., in het bijzonder blz. 345 - 349.
 - 22 Huisarchief Den Ham (Centraal Bureau voor Genealogie, 's-Gravenhage), inv. nr. 7. Akte waarbij door notaris Jacob Johannes ex Borsalia bepaald wordt dat het Frederik Utenham verboden is inbreuk te maken op de jurisdictie van de proost van St. Jan te Utrecht in de dorpen Mijdrecht, Wilnis, Achttienhoven, etc. (1 charter, 1479).
 - 23 Wttewaall, 1994, blz. 138 - 139.
 - 24 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 12, Register van acten van belening door Walraven van Brederode, heer van Vianen en Ameide, 1480 - Mei 1508; daarin fol. 38.
 - 25 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 12, fol. 168. Wittert van Hoogland (1909) noemt om onduidelijke redenen Frederick VIII niet in zijn overzicht van Heren van Den Ham. Met alle respect voor het belangrijke werk dat Wittert van Hoogland verrichtte, waarvan meer dan driekwart eeuw door velen dankbaar gebruik is gemaakt, is zijn boek thans dringend toe aan een herziene opvolger (met bronvermeldingen!).
 - 26 Huisarchief Den Ham, inv. nr. 1. Verklaring door Frederik Utenham e.a. betreffende de schenking van het huis Schonevelt door Johannes, zoon van Elye, aan de Vleutense kapel (1 charter, 1367).
 - 27 Huisarchief Den Ham, inv. nr. 3. Stukken betreffende de huwelijksvoorwaarden tussen Frederick Utenham en Machteld van Brakel (3 charters, 1399, 1400).
 - 28 Huisarchief Den Ham, inv. nr. 4. Akte waarbij Hadewich van Zuylen afziet van haar lijftochtsrechten op zekere gronden ten behoeve van Frederick, Johan en Adryaan, zoons van Frederick Utenham (1 charter, 1439).
 - 29 G.J. van Andel en W.J.M. van Andel, 1994, blz. 43. De vóór 1994 vrij algemene opvatting dat de hoge woontoren 13de-eeuws zou zijn en staat op de plek van de oude houten woontoren waarmee het Huis Den Ham begon, wordt door deze auteurs op aannemelijke wijze weerlegd.
 - 30 Volgens een decreet van het Hof van Utrecht (Rijksarchief te Utrecht, Archief Hof van Utrecht, inv. nr. 188-16) stond het huis van de Vleutense molenaar "op gront van Joncker Frederick Uttenham" binnen het gerecht Vleuten. In een akte van 18 oktober 1673 (Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht, inv. nr. U 047 a 007) wordt de hofstede van de "brouwer tot Vleuten" in het gerecht Vleuten "leenroerich aan den Hamme" genoemd.
 - 31 G.L. Wanrooy, zonder jaar. De nakomelingen van Elisabeth Utenhamme en Jan van Wanroy, 26 blz. Archief Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens, inv. nr. 2AC028. Daarin blz. 2. Hij dateerde het overlijden van Elisabeths broer Frederick IX ten onrechte in 1553.
 - 32 A.A. Mantén, 1993. Het Regthuys van Breukelen in de eerste helft van de 16de eeuw. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 8, nr. 3, blz. 122 - 128, in het bijzonder blz. 126 - 127.
 - 33 Wttewaall, 1994, blz. 87.

- 34 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 17, Register van afschriften van acten van belening uitgegeven door Reinoud van Brederode, heer van Vianen en Ameide, 1531 - 1552; daarin fol. 179 verso.
- 35 Regestenlijst van het huissarchief Den Ham (bij het Centraal Bureau voor Genealogie), samengesteld door L.R.W. van der Feen de Lille, regesten nrs. 59 en 60.
- 36 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 18, Register van afschriften van acten van belening uitgegeven door Reinoud van Brederode, heer van Vianen en Ameide, 1553 - 1556; daarin fol. 3.
- 37 Deze Johan Uten Hamme is dezelfde als de hiervoor genoemde Jan van Wanrooy Jr (zie ook Maris, 1956, Repertorium, blz. 377). De voornamen Jan en Johan werden in die tijd vaker door elkaar heen gebruikt. De achternaam lijkt misleidend, doordat deze Jan/Johan vanwege de erfenis die hem van moederszijde was toegevallen, zowel de geslachtsnaam van zijn moeder als die van zijn vader gebruikte. Zijn nakomelingen volgden hem daarin.
- 38 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 24, Register van afschriften van acten van belening uitgegeven door Philips II, koning van Spanje, ten tijde dat de heerlijkheden Vianen en Ameide geconfisceerd waren, 1567 - 1576; daarin fol. 16 verso. Ook: Archief van de Leen- en Registerkamer van Holland (Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage), inv. nr. 289 c. Vianen, fol. 3, en inv. nr. 340, fol. 208.
- 39 Aernout van Buchel (Arnoldus Buchelius, 1565 - 1641), manuscript in drie boekdelen (Bibliotheek Rijksuniversiteit te Utrecht, Afd. Handschriften, inv. nr. 1780 Hs 8F28), fol. 93, 94, 94 verso. Ook: Buchelius, Diarium. Uitgegeven en toegelicht door G. Bron en L.A. van Langeraad, 1907, in: Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht, 3de serie, deel 21, Amsterdam.
- 40 A. van Drakenborch (1684 - 1748), handschrift in het familie-archief Des Tombe (Rijksarchief te Utrecht).
- 41 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 25, Register van afschriften van acten van belening uitgegeven door Geertruid van Bronchorst en Batenborch, vrouw van Vianen en Ameide, 1576 - 1578 en 1584 - 1590; daarin fol. 103.
- 42 Christina Monix werd Vrouwe van Gunterstein in 1571, krachtens opdracht van haar grootmoeder Cornelia van Waveren, weduwe van Gijsbert van Nijenrode. Zij werd in 1603 opgevolgd door haar zoon Carel de Brouxelles, die Heer van Gunterstein bleef tot in 1611, in welk jaar hij het kasteel verkocht aan Johan van Oldenbarneveld (L.A. Quarles van Ufford, 1980. Gunterstein. Uitgave Repro-Holland, Alphen aan den Rijn, blz. 6). Margaretha de Brouxelles van Den Ham, Laag-Nieuwkoop en Portengen-Zuideinde was dus een zuster van Carel de Brouxelles van Gunterstein.
- 43 A.A. Mantel, 1992. De na-Middeleeuwse Kerkelijke Reformatie in onze omgeving. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 7, nr. 4, blz. 207 - 209.
- 44 Wttewaall (1994, blz. 140) gaat er van uit dat die kleine uitbouw toen voor godsdienst-oefeningen werd ingericht, maar verwijst niet naar basisdocumenten die deze opvatting onderbouwen. Het kan ook zijn dat die ruimte daarvóór reeds als huiskapel dienst deed. Indien ze als schuilkerk werd gebouwd, zou vermoedelijk voor een grotere vloeroppervlakte zijn gekozen.
- 45 Wanrooy, blz. 4 en 5.
- 46 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 28, Register van acten van belening uitgegeven door Hans Wolphert van Brederode, als heer van Vianen en Ameide, Mei 1629 - Augustus 1638; daarin fol. 32 verso.
- 47 Wanrooy, blz. 4, 7 en 8.
- 48 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 29, Register van acten van belening uitgegeven door Hans Wolphert van Brederode (Januari 1639 - Augustus 1655), Hendrik van Brederode (Februari 1656 - Juni 1657) en Wolphert van Brederode (Juli 1657 - November 1666), als heren van Vianen en Ameide en Noordeloos; daarin fol. 76. Hier is de geslachtsnaam van Johans betovergrootvader (Van Wanrooy) dus volledig verdrongen door die van zijn betovergrootmoeder (Uten Hamme).
- 49 Dat zijn juiste naam Friderik was en niet Frederick blijkt uit zijn handtekening, die onder vele stukken te vinden is en uit een inscriptie op een bewaard gebleven zilveren schotel (Wanrooy, blz. 9).
- 50 Wanrooy, blz. 8 en 14.
- 51 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 29, fol. 263.
- 52 Wittert van Hoogland (1909, blz. 350 - 351) stelt dat Hubert Uten Hamme (volgens Wittert overleden in 1687) al in 1678 zijn leengoed transporteerde aan zijn broer Frederik Uten Hamme en dat hun zuster Margaretha Uten Hamme in 1687 met Den Ham be-

- leend werd vanwege de dood van Hubert. In 1696 werd zij, volgens Wittert, "beleend met goederen na doode haars broeders Frederik". Deze gang van zaken bevreemdt mij; waarom zouden, na Johan en Hubert, de aanspraken van Margaretha op Den Ham in 1687 zijn voorgegaan op die van een derde broer (Frederik)? Doordat Wittert niet aangeeft aan welke bronnen hij zijn informatie ontleende, is zijn interpretatie oncontroleerbaar. Ik volg op dit punt liever de interpretatie van Wanrooy (zie ook noot 55).
- 53 Ik ben er niet zeker van of hij Heer van Den Ham werd in volle rechten, dan wel Den Ham met toebehoren bestuurde als zaakwaarnemer voor zijn nicht Margaretha. Wanrooy (blz. 10) noemt hem "voogd" over Margaretha. Ook de gegevens genoemd in noot 56 wijzen sterk in deze laatste richting. De gang van zaken vanaf 1686 is verwarrend en vraagt om nader gedetailleerd onderzoek.
- 54 Wanrooy, blz. 10.
- 55 Testament van Friderik van Wanrooy Utenham, gepasseerd voor notaris C. van Schuylenborch op 3 juni 1688 (Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht, protocol nr. U 056 a 016, blz. 110); daarin benoemde Friderik zijn *nicht* tot erfgename (zie ook Wanrooy, blz. 11), niet zijn zuster.
- 56 Wittert van Hoogland, 1090, blz. 351: "Zij [Margriet = Margaretha] droeg den Ham over aan haar neef Hendrik van der Borch in 1687". Ook: 1698 "Diederik van der Borch . . . na doode van zijn broeder Hendrik" en 1714: "Maria Cornelia van der Borch . . . na doode haars vaders Diederik". Deze gang van zaken vindt wat het kernpunt betreft bevestiging in een akte van 17 februari 1687 in het Huisarchief Den Ham; daarin verkoopt Margaretha Uijten Hamme de Ridderhofstad Den Ham met diverse bijbehorende bezittingen aan Henric van den Borch met zijn broeder Dideric van den Borch. Over rechten op de lenen Zuideinde van Portengen en Laag-Nieuwkoop las ik daar niets.
- 57 Daniel stamde van de bezitter van het kasteel Ter Mey. "Nevens het Huis ter Haar, stondt weleer het Huis ter Mey, insgelyks een oud adelyk gestigt, welke reeds in den jaare 1436 bekend was. Doch het geslacht der Heeren van ter Mey is al overlang uitgestorven, en het Huis zelf, voor eenige jaaren afgebrooken" (Anoniem, 1772, blz. 194). In het jaar 1400 wordt een Dirk Bokelsz van der Mye genoemd (Wttewaall, 1994, blz. 155); wij kwamen hem eerder in dit artikel ook tegen als bezitter van goederen in De Haar. De vader van Daniel en Dirk heette dus Bokel, een naam die voorkwam in het geslacht Van der Haar (de bewoner van kasteel De Haar omstreeks 1400 was een Bokel van der Haar). Dat duidt er op dat het geslacht Van der Mye ontstond uit het geslacht Van der Haar, en zich naar hun bezit - het kasteel Ter Mey - noemde.
- 58 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 5, Register van acten van belening uitgegeven door Ghijsbert, heer van Vianen en van den Goye, 1381 - 1391; daarin fol. 4 verso en fol. 21.
- 59 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 6, fol. 58 verso.
- 60 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 7, Register van acten van belening uitgegeven door Hendrik, heer van Vianen en van den Goye en van Ameide, 1399 - 1414; daarin fol. 11 verso.
- 61 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 10, fol. 10 verso.
- 62 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 10, fol. 62 verso.
- 63 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 10, fol. 84 verso.
- 64 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 13, Register van acten van belening uitgegeven door Walraven van Brederode, heer van Vianen en Ameide, Juli 1508 - 1530; daarin fol. 60.
- 65 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 17, fol. 122 verso - 123.
- 66 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 21, Register van afschriften van acten van belening uitgegeven door Hendrik van Brederode, heer van Vianen en Ameide, 1557 - 1567; daarin fol. 50 verso - 51.
- 67 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 26, Register van acten van belening uitgegeven door Walraven van Brederode, heer van Vianen en Ameide, 1592 - 1614; daarin fol. 35.
- 68 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 27/2, Register van acten van belening uitgegeven door Hans Wolphert van Brederode (Maart 1620 - Maart 1629), als heer van Vianen en Ameide; daarin fol. 13 verso.
- 69 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 29, fol. 129.
- 70 Archief van het Leenhof van Vianen, inv. nr. 29, fol. 165 verso - 166.

De Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens wil ik graag bedanken voor de inzage in de informatie waarover zij beschikt.